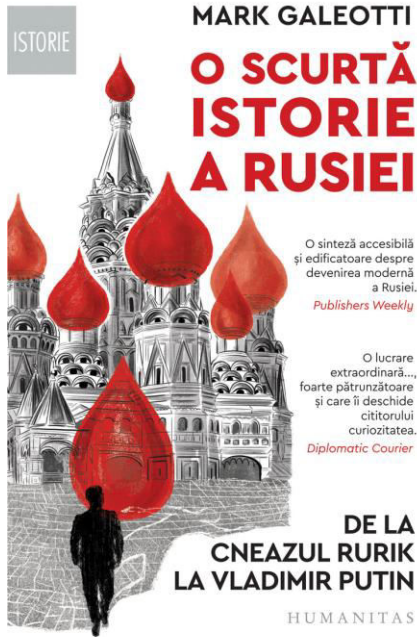

Imperiul rus și eșecul modernizării politice

Mark Galeotti, *O scurtă istorie a Rusiei. De la cneazul Rurik la Vladimir Putin*, trad. Lia Decei, Ed. Humanitas, București, 2021, ISBN: 978-973-50-7012-0, 188 p.

Pe coperta I a cărții *O scurtă istorie a Rusiei* a lui Mark Galeotti tronează o confuzie, de altfel destul de larg răspândită, dintre cronologie și temporalitate: „o sinteză accesibilă și edificatoare despre devenirea modernă a Rusiei”. Parcurgând această sinteză cu adevărat accesibilă putem constata că aproape nimic din devenirea istorică a Rusiei nu se îndreaptă către modernitate, înțelegând mai ales ca modernitate și modernizare politică. Cronologia este metoda și maniera istoricilor de a identifica și de a plasa un eveniment (un război, o revoluție, apariția unei religii, a unei instituții politice etc.) pe o axă a timpului care are drept reper ultim mișcarea recurentă și regulată de rotație și de revoluție a Terrei în jurul Soarelui. Temporalitatea, pe de altă parte, este alcătuită din formele ireversibile prin care ne înțelegem și ne raportăm la noi înșine, la ceilalți și la lume, adică războiul, revoluția, religiile, ideologiile, instituțiile, modernitatea. Acceptând distincția dintre *cronologie și temporalitate* putem observa că anumite forme de temporalitate, deși cronologic contemporane, diferă radical, sunt concurente ori chiar se opun. Un exemplu clasic este disputa dintre iluminism și romantism.

Cert este însă faptul că din istoria Rusiei de la Ivan cel Groaznic și Petru cel Mare la Vladimir Putin, deși ea are loc din punct de vedere cronologic simultan și contemporan cu

devenirea sau evoluțiile instituțiilor occidentale, ceea ce a lipsit a fost tocmai modernizarea politică. În mod paradoxal, modernizarea Rusiei a fost o exigență la care au năzuit constant elitele sale politice, economice sau intelectuale, numai că ceea ce s-a vrut a fost doar modernizarea militară, economică sau tehnică, fără să se observe că, de fapt, avansul Occidentului are drept sursă și cauză principală modernizarea politică, iar cea tehnică, militară și economică sunt consecințe ale modernizării politice¹. De altfel, acesta este primul din cele câteva aspecte recurente pe care vrem să le evidențiem în istoria Rusiei pornind de la cartea lui Mark Galeotti, și anume complexul de inferioritate al Imperiului Rus față de Europa Occidentală, la pachet cu conștiința necesității modernizării cu orice preț. Iar exemplele, în sensul conștiinței acute că Rusia trebuie modernizată, sunt abundente: „Stalin: suntem cu 50 sau 100 de ani în urma țărilor avansate. Trebuie să recuperăm această diferență în zece ani. Ori o facem, ori ne zdrobesc” (p. 153); „Alexandru II (1855-1881) arătase că dorea să ia taurul de coarne declarând că «mai bine să emancipăm iobagii de sus în jos decât să așteptăm până ce vor începe să se emancipeze singuri de jos în sus»” (p. 133); „Secolul al XVIII-lea fusese dominat de preocupări legate de modernizare, de cum să ajungă din urmă occidentul – și cât de periculos ar putea fi acest lucru pentru ordinea existentă. Ridicarea «oamenilor noi» în cadrul aparatului guvernamental va înlătura oare aristocrația? Răspândirea educației va promova sentimentul revoluționar? Victoria împotriva lui Napoleon a devenit însă un mit convenabil pentru sănătatea fundamentală a sistemului” (p.123); sau despre Petru cel Mare (1682-1725): „În Anglia s-a gândit să învețe ce înseamnă putere navală și monarhie modernă, afirmând că era «mai fericit să fie amiral în Anglia decât țar în Rusia». Totuși când a asistat la o întrunire a parlamentului a tras concluzia că «libertatea engleză nu este potrivită» pentru Rusia” (p. 94). „Rusia nu reușise să se modernizeze. Iobagii voiau pământ, dar nu aveau un răspuns în legătură cu ce ar însemna aceasta pentru un imperiu care depindea de mării proprietari de pământ. Adepții occidentalizării voiau o monarhie constituțională și industrializare, dar nu aveau un răspuns în legătură cu ce va însemna aceasta pentru Rusia. Conservatorii slavofili se cramponau de noțiunea că întreaga cultură rusă avea nevoie să fie purificată de decadența occidentală, dar nu aveau un răspuns în legătură cu felul în care acest lucru putea fi reconciliat cu necesara modernizare. Toată lumea era de acord că trebuia făcut ceva” (p. 132), și anume: „reformatorii voiau o Rusie mai occidentală. Conservatorii voiau ca Rusia să respingă Occidentul, de teamă să nu se dezlănțuie haosul. Revoluționarii priveau tot mai mult spre ideologiile elaborate din Europa și vedeau în ele soluții

magice care puteau cumva să ajute Rusia să ajungă în fruntea popoarelor avansate din punct de vedere social și economic din Occident” (p. 120).

În mod paradoxal, din nou, factorul care a blocat mereu modernizarea politică a Rusiei a fost tocmai existența și acțiunile elitei politice, economice și intelectuale, adică tocmai cea care a conștientizat cel mai intens necesitatea modernizării și care ar fi avut sarcina de a o înfăptui de sus în jos. În niciun moment al istoriei Rusiei, poate cu excepția președinției lui Elțin, poporul, cetățenii sau marea masă a populației nu au beneficiat de drept la cuvânt sau de cel de a lua decizii. Istoria Rusiei de la Ivan cel Groaznic până la Vladimir Putin este istoria succesiunii unor oligarhii (în sensul clasic al termenului, guvernare de către puțini la număr): mai întâi oligarhia monarhiei absolutiste de drept divin, căruia i se asociau aristocrații, nobilii, boierii și la care s-a adăugat în vremea lui Nicolai I „temuta Secția a Treia (poliția politică) și un regim de cenzură” (p.126). Or, pentru că a eșuat în mod repetat să facă reforme, oligarhia monarhică a fost violent înlocuită prin forță de oligarhia ideologică, de partid, nomenclatura partidului bolșevic al lui Lenin și Stalin, „partidul ajungând să reprezinte noul stat birocratic” (p. 149) susținut de poliția politică CEKA, NKVD, KGB, „care a devenit tot mai mult un element central al guvernării bolșevice” (p. 148). În plus, „Stalin a înțeles puterea la nivel visceral și a păstrat un control ferm asupra poliției politice, în multe privințe adevărata inimă a statului său... și a menținut un uriaș aparat de propagandă ce avea aceleași rădăcini culturale ca mitul «țarului cel bun», aflat de partea poporului, dar îndrumat greșit de sfătuitorii lui egoiști” (pp. 152-153). Apoi, la vremea dizolvării regimurilor comuniste în Europa de est și a destrămării URSS, puterea a fost preluată de o nouă oligarhie, cea economică și mediatică formată în anturajul lui Boris Elțin, care a acaparat în mod rapace resursele: „Elțin a prezidat o tranziție eșuată către piața liberă, care a schimbat monopolul de stat cu unele private. Țara a fost jefuită la scară mare, toată industria a fost privatizată, pe câteva copeici sau ruble, și a intrat pe mâinile unor anumiți escroci și prieteni” (p. 168). În cele din urmă, pe culoarele puterii a ajuns Vladimir Putin cu o nouă oligarhie (așa-numiții *siloviki*), alcătuită din apropiați ai lui Putin și oameni aparținând serviciilor secrete FSB și GRU pe post de înalți funcționari ai administrației prezidențiale și în posturile cheie ale statului și ale companiilor private, propunând oligarhilor, ba chiar întregii Rusii, „un nou contract social: păstrează tăcerea și stai departe de politică, iar eu îți voi garanta o calitate a vieții tot mai bună” (p. 171). „Democrația rusă, niciodată prea solidă, a devenit tot mai mult un

teatru politic, falșii lideri și partide de opoziție jucându-și rolurile fără speranțe și așteptări într-o victorie, numai pentru a păstra aparențele” (p. 172).

De ce nu au încercat niciodată aceste elite ale Rusiei să realizeze nu atât o modernizare politică autentică (domnie a legii, stat de drept, echilibru și control reciproc al puterilor, constituționalism, drepturi, parlamentarism, cetățenie, alegeri corecte, instituții, proprietate, piață liberă), ci măcar una cât de cât funcțională? Cred că este de la sine evident: orice reformă politică menită să preîntâmpine exploziile sociale sau care să facă măcar minimal predictibile și transparente acțiunile puterii, prin supunerea față de legi, ar fi periclitat și ar fi pus în pericol însăși existența, pozițiile, statutul, privilegiile, averea și puterea elitei. Cele pe care le spune aici Galeotti despre țarul Alexandru II (1855-1881) sunt valabile pentru întreaga clasă conducătoare rusă din orice perioadă: „Egalitatea în fața legii, constituționalismul și altele asemenea reprezentau inevitabil o provocare pentru convingerea lui că o putere executivă puternică era necesară pentru a duce mai departe reforma, fiindcă ele erau în mare măsură explicite în legătură cu limitarea puterilor nelimitate ale statului și ale țarului. Alexandru depindea de birocrăția de stat și de nobilime pentru a-și duce la bun sfârșit reformele, aceiași oameni ale căror interese erau amenințate de acestea, iar el nu își putea permite să îi îndepărteze” (pp. 133-134).

Reformele nu puteau aduce decât agitație, dezordine, nesiguranță, instabilitate și haos pentru că un alt aspect recurent care a fost un obstacol pentru modernizarea politică își are drept origine faptul că imperiul rus se întinde de la Sankt Petersburg la Vladivostok și cuprinde nații, populații, etnii, popoare, credințe și religii diverse. Extinderea imperiului nu a fost făcută prin aderarea voluntară, consimțită a acestor populații, etnii și religii seduse de virtuțile civilizatoare și de cultură ale armatelor rusești și ale Rusiei, ci ele au fost acaparate și supuse prin război, forță, cruzime, teroare și violență. Or, istoria acestor cruzimi și sălbăticiii nu a fost și nu este uitată de niciunul dintre popoarele supuse, astfel încât, spre exemplu atunci când Lenin a proclamat principiul pentru dreptul la autodeterminarea popoarelor sau atunci când URSS s-a desființat, imperiul rus aproape că s-a evaporat sub presiunile centrifuge ale națiunilor care și-au afirmat instantaneu independența. Această situație structurală este cauza convingerii și credinței exprimate plastic de către Ecaterina cea Mare și asumate până și de ofițerii KGB: „Suveranul este absolut; căci nu există nicio altă autoritate în afara celei care-și are centrul în persoana sa unică și care poate acționa cu o vigoare proporțională cu extinderea unui astfel de vast dominion... Orice altă formă de guvernare, de orice fel, nu numai că va aduce prejudicii Rusiei,

dar chiar se va dovedi întreaga ei ruină” (p. 114). Cu alte cuvinte, ideea că imperiul nu poate supraviețui și nu se poate conserva decât dacă există o conducere centralizată, un unic pol de putere al statului din care să izvorască ordinea și unitatea. Un ofițer KGB (în rezervă) pe care l-a întâlnit Mark Galeotti i-a spus acestuia: „Am crezut întotdeauna că este vorba despre totul sau nimic: fie ținem țara cu un pumn de fier, fie se va destrăma” (p. 10). De aici vine certitudinea elitelor conducătoare că imperiul se află sub o constantă stare de asediu și că dușmanii pândesc din toate părțile și completează pentru ruina imperiului, atât din interior cât și din exterior. Prin urmare, principalele mijloace de unificare și coagulare ale imperiului au fost: o armată de birocrați corupți, propaganda și teroarea ca politică de stat, cenzura și poliția politică. Spre exemplu, victoria împotriva lui Napoleon a fost luată drept dovadă a excepționalismului rusesc și a faptului că Rusia trebuie să apere valorile tradiționale împotriva Revoluției Franceze și că „Dumnezeu intenționase ca Rusia să fie Rusia, nu o copie palidă a Europei Occidentale. «Europa nu era în armonie nici cu caracterul, nici cu sentimentele națiunii ruse», fiind o sursă de contaminare” (p. 125). „Formula adoptată: «Ortodoxie. Autocrație. Naționalitate», prin care se intenționa apărarea valorilor tradiționale ale Rusiei împotriva influențelor străine, a condus la construirea unui stat polițienesc, la un regim de cenzură excesiv, la căutarea unei uniuni naționale și a unei singure loialități prin care toți supușii țarului trebuiau să îmbrățișeze o singură credință și valori unice” (p. 125). Spus mai pe șleau: rusificare. Referințele de mai sus provin din perioada țarului Nicolae I, dar ele pot fi recunoscute cu ușurință și în perioada regimului comunist bolșevic (cu ideea stalinistă a construirii socialismului într-o singură țară, cu propaganda ideologică, cenzura și supravegherea omniprezentă a poliției politice etc.), după cum, sunt sigur, cititorii recunosc în aceste idei retorica actuală a propagandei de stat a regimului Putin. Galeotti o spune franc: „regimul Putin este fundamental conservator. El este Nicolai I, menținându-se ferm împotriva dezordinii; patriarhul Nikon, restaurând vechea ortodoxie; poate cel mult Petru cel Mare, fericit să adopte tehnologii din Occident pentru a înarma statul și a controla elita, dar nu pentru a reforma de jos în sus” (p. 178). Iar principala temă a propagandei din care se ramifică toate celelalte este că „Rusia ține la adevăratele valori europene într-o vreme în care națiunile din vestul Europei le-au abandonat. Credința sa ortodoxă este autentică formă de creștinism, la fel cum conservatorismul ei social respinge tendințele degenerate și subiectivismul moral postmodern” (p. 176). Toate acestea se înscriu în linia clasicului mesianism rusesc al

vulturului bicefal al celei de-a Treia Rome, apărător al dreptei credințe împotriva decadenței morale, sexuale, artistice, sociale și politice a Occidentului.

În concluzie, desigur, se poate discuta dacă în istorie există evoluții necesare sau despre cât de legitimă poate fi proiectarea unor anumite evenimente politice și evoluții instituționale drept idealuri tip, modele unice ori măcar dezirabile sau poate drept criterii de relevanță istorică și dezirabilitate socială într-o istorie înțeleasă ca umanitate ce experimentează liber cu sine însăși. Totuși, experiența istorică a Europei Occidentale Moderne, mai ales în sensul politic al termenului ”modern”, relevă un nivel de bunăstare, de stabilitate și de dezvoltare fără precedent istoric, societățile din Occident reușind să capteze, să acumuleze și să instituționalizeze inovații politice, științifice, sociale și tehnice care au oferit indivizilor un spațiu al libertății în care să-și împlinescă nestingheriți și după cum cred de cuviință propriile existențe. De aceea, riscând o judecată istorică, se pare că elitelor rusești nu le-a trecut niciodată prin minte faptul că bunăstarea comună, stabilitatea și securitatea vieții în comun ar putea fi prin ele însele obiective suficiente pentru o politică și o administrare care să se sprijine și să-și aibă legitimitatea în consimțământul cetățenilor și care să fie fundament pentru unificarea, coagularea și solidarizarea diverselor popoare, etnii și populații ale imperiului.

Am fost relativ generoși în titlul acestei recenzii afirmând că ar fi vorba despre un eșec al modernizării politice a imperiului rus, fiindcă realitatea istorică este mult mai crudă. Ideea de eșec presupune faptul de a încerca, însă, cu excepția câtorva evenimente episodice (unele de-a dreptul doar cosmetizante, cum ar fi raderea bărbilor sau taxa pe barbă introdusă de Petru cel Mare sau convocarea Comisiei Legislative care să discute *Nacaz*-ul Ecaterinei cea Mare; mai radicale au fost Răscoala decembriștilor din 1825 sau Revoluția de la 1905, cu încercările Kadeților de a obține o Constituție autentică și un parlament ales), modernizarea politică nu a figurat aproape deloc pe agenda elitelor ruse.

Constantin ILAȘ

---

¹ Referindu-se la Nicolai I (1825-1855), Galeotti afirmă: „Conștient de progresele științei și tehnologiei occidentale, voia să adopte acele elemente din Occident care păreau utile, ignorând în același timp contextul social, politic și legal în care apăruseră. Fără o clasă mercantilă prosperă care să genereze investiții de capital, fără o dezbateră liberă în universități și în cercurile educate care să genereze idei și fără o mobilitate socială mai mare, care să genereze noi grupuri de inovatori și sceptici, Rusia va rămâne mereu în urmă, încercând cu disperare să adopte și să adapteze invențiile altora”.